

Dekonstrukcijos sklaida lietuvių literatūros kritikoje

Prof. dr. Aušra Jurgutienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
Šiuolaikinių literatūros skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja
Senior scholar of Lithuanian Literature and Folklore institute, Vilnius, Lithuania
ausra.jurgutiene@gmail.com

Santrauka. Per tris Nepriklausomybės dešimtmečius lietuvių literatūrologus dekonstrukcija pirmiausia patraukė savo labiausiai neįprasta ir radikalia esencialistinio metafizinio mąstymo kritika ir nauja terminija ir, kad ir nelabai intensyviai, vis dėlto net trimis tendencijomis įėjo į jų tyrimus. Straipsnyje aptariamos trys dekonstrukcijos receptijos kryptys nacionaliniame literatūros moksle ir kritikoje: 1) bendrųjų teorinių konceptų aiškinimasis (Jūratė Baranova, Eugenijus Ališanka, Birutė Meržvinskaitė, Asija Kovtun, Manfredas Žvirgždas), 2) pačių literatūros kūrinii dekonstrukcinių požymių tyrimai (Algis Kalėda, Jūratė Čerškutė, Inga Bartkuvienė, Jūratė Radavičiūtė, Mindaugas Grigaitis), 3) tendencijai būdinga literatūros kultūrologinė integracija ir paveldėtų chrestomatinių kūrinių bei kultūrinių reiškinių interpretacijų kritikos sustiprėjimas (Paulius Subačius, Nerija Putinaitė, Artūras Tereškinas ir kt.).
Raktiniai žodžiai: dekonstrukcija, literatūros kritika, postmodernistinė literatūra.

The Impact of Deconstruction on the Lithuanian Literary Criticism

Summary. In the article I discuss how deconstruction (Jacques Derrida and other Yale School participants) came to Lithuanian literary criticism and how it changed habits of humanitarian thinking during the three decades after independence. The most unusual and radical deconstruction critique of essentialist metaphysical thinking, new terminology (inter-text, elimination of center, footprint, writing, difference, blinding, labyrinth narrative, guest / enemy, etc.) and new strategies for interpreting texts were very important for Lithuanian humanities liberated from Soviet ideology. Literary critics have noticed and discussed the undoubted connection between postmodernist literature and its deconstructive reading.

We can find three tendencies in the deconstructive criticism of Lithuanian literature. The first tendency is the interpretation of general theoretical concepts of deconstruction, second tendency - searching the deconstructive features in literary works and the third tendency of criticism, expanding its own self-criticism and self-irony, is discussing chrestomathic and structuralist interpretations of the literary works or deconstructing icons of Soviet culture. We know very well, that many feminist, postcolonial, historiographic, anthropological, or interdisciplinary researches of literature cannot escape the effects of deconstruction.

Keywords: deconstruction, literary criticism, postmodern literature.

Received: 15/06/2021. Accepted: 20/07/2021

Copyright © Aušra Jurgutienė, 2021. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Dekonstrucinių pokyčių kontekstas

Svarbu pasigilinti, kaip per tris Nepriklausomybės dešimtmečius dekonstrukcija pasiekė lietuvių literatūros kritiką ir joje įsitvirtino. Sovietmečiu cenzūra stabdė jos, kaip politiškai svetimos ir nepatikimos, plitimą. Emigracinėje literatūros kritikoje dekonstrukcija irgi nebuvo populiarė, nebent atsitiktinai patekdavo į feministinius, recepcinius ar postkolonijinius literatūros tyrimus. Tik po Sovietų Sąjungos griūties Lietuvos universitetų dėstytojai ir rašytojai galėjo geriau susipažinti su žymiausio šios krypties teoretiko Jacques'o Derrida knygomis, su Jeilio mokyklos kritikų Paulio de Mano, J. Hilliso Millerio, Haroldo Bloomo, Geoffrey H. Hartmano darbais ir žymiausių šios teorijos šalininkų publikacijomis. Lietuvoje dekonstrukcija su kitomis struktūralistinėmis ir poststruktūralistinėmis literatūros teorijomis keitė tai, ką galėtume vadinti humanistine literatūrologija, suaugusia su pozityvistinių socioistorinių tyrimų tradicija ir tokiais sąvokomis kaip *autoriaus originalumas*, *autorinė prasmė*, *tautinė savimonė*, *intuicija*, *patirtis*, *istorinės raidos dėsningumai*, *kūrinio dalių organinė vienovė*, *estetinė idėja*, *estetinis jaukumas* ar *estetinė vertė*, *kūrybos nesuinteresuotumas* ir kt. (Daujotytė, 2007). Po Nepriklausomybės atkūrimo literatūros „antihumanistinis“ interpretavimas, susietas su atidaus skaitymo praktika, buvo perkeltas į mokyklas: *Teksto analizė mokykloje* (1998), *Literatūros teksto interpretacija* (2000), *Literatūros teorija ir kūrinų interpretacijos* (2000) ir kt. Tokio literatūros interpretavimo pokyčio svarbiausi šaltiniai buvo Jurijaus Lotmano, Romano Jakobsono, Algirdo Juliaus Greimo teoriniai veikalai, Tomo Venclovos kritikos knyga *Tekstai apie tekstus* (1985). Bet reikia turėti minty, kad tebebuvo įtakinga Michailo Bachtino, Emilio Staigerio, Wolfgango Iserio, Hanso Roberto Jausso ir ypač Paulio Ricoeuro hermeneutikos tradicija, kurioje fenomenologinė transcendentaliojo Aš koncepcija buvo pakeista heidegerišku egzistenciniu Aš, formuojamu vartojamos kalbos, gyvenamosios aplinkos ir išankstinių lūkesčių. Įtakinga tapo feministinė kritika (Simone de Beauvoir) ir sociokritika (Pierre Bourdieu), dėmesio sulaukė ir dekonstrukcija.

Lietuvoje ankstyviausia dekonstrukcijos recepcija pradėta ir aktyviausiai skleistą filosofijos darbuose¹. Išskirsiu tik du svarbiausius veikalus, turėjusius didžiausią poveikį lietuvių literatūrologijai. Audronės Žukauskaitės knygoje *Anapus signifikanto principo: Dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika* (2001) dekonstrukcija aptarta kartu su psichoanalize ir ideologijos kritika, pabrėžiant jų panašumus: sau tapataus subjekto

¹ Svarbūs tekstai: Vytauto Rubavičiaus knygoje *Postmodernus diskursas: Filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas* (2003), Antanas Andrijauskas, „Derrida dekonstruktyvizmo estetinės erdvės“, *Kultūros barai*, 2005, Nr. 6, p. 67–70; Nr. 7, p. 56–62; Aušra Urbonienė, „Supplément ir esaties metafizika J. Derrida *Gramatologijoje*“, *Problemos*, t. 78, 2010; Jūratė Levina, „Apie kūniškąsias kalbos ištakas: Derrida kalba su Joyce'u“, *Athena: Filosofijos studijos*, 2018, Nr. 13; Ieva Rudžianskaitė, „Apatinis diskursas XX amžiuje: *chōra* kaip nežinojimas“; daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017; Naglis Kardelis, „Kelionė į gramatologijos labirintą su Ariadnės siūlų kamuoliu (Jacques Derrida *Apie gramatologiją*)“, *Athena: Filosofijos studijos*, 2008, Nr. 4; Nijolė Keršytė, „Santykio su kitu negalimybė J. Derrida dekonstrukcionizme“, *Logos*, 2006, t. 47; Nijolė Keršytė, „Kitas Tame Pačiame ar priešais Tą Patį (J. Derrida ir E. Levinas)“, *Athena: Filosofijos studijos*, 2008, Nr. 4 ir kt.

Surengta ne viena konferencija: „Jacques'as Derrida: skirties teorija ir socialinė erdvė“ (Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005), „Religija ir kultūra: Jacques'as Derrida ir religija“ (Vilniaus universitetas, 2014), „Dekonstruoti Derrida“ (Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017). Išleisti teminiai žurnalų numeriai: *Logos*, 2006, t. 47, *Athena: Filosofijos studijos*, 2018, Nr. 13, ir kt.

ir esencializmo kritiką, antiracionalizmą ir reliatyvizmą. O Jūratės Baranovos knygoje *Filosofija ir literatūra: Priešpriešos, paralelės, sankirtos* (2006) ir kituose tekstuose plačiausia buvo analizuojamos literatūros rašymo ir skaitymo problemos². Dekonstrucinį rašymą Baranova apibūdino kaip rašymo nerimą, atsirandantį iš egzistencinio nerimo dėl gyvenimo netikrumo ir neprasmingumo, kai susigrumia geismas rašyti ir negalimybė ką nors esmingiau pasakyti ir visa tai palydi tylus juokas. Būtent toks absurdiško rašymo nerimas labiausiai ir domino Derrida, kuris jo apraiškas tyrė Kafkos, Antonino Artaud, Blanchot, Stephane'o Mallarmé, Bataille'o, Gide'o, Jameso Joyce'o ir kitų tekstuose.

Kai daugelis tradicinių pažiūrų lietuvių kritikų postmodernizmą kritikavo tik kaip narciziškumo ir madų vaikymosi tuštybę, kaip literatūros nuopuolį, Baranova savo knygoje analitiškiau išskleidė plačią jo panoramą. Ir čia nebuvo vieniša. Eugenijus Ališanka ir kiti jaunosios kartos rašytojai pateikė savas analitinio pobūdžio jo interpretacijas. Algis Kalėda į postmodernizmo prozos lauką įrašė Jurgio Kunčino romanus, autobiografiškumo ir mistifikacijų momentus juose išryškindamas kaip svarbiausius: „[R]ašytojas aplinkinį pasaulį egocentriškai regi kaip fantaziją, maitinančią tam tikrą terpę, iš kurios sudurstomi nauji *galimi* pasauliai.“ (Kalėda, 2006, 289–299). Taip pat jis tvirtino, kad toks XXI a. pradžios lietuvių elitinės prozos provokuojantis postmodernumas turi ir gyvybingų aspektų, nes skatina rašytojus atsiriboti ne tik nuo populiariosios literatūros klišių, bet ir nuo tradicinio realizmo, išsisėmusių lyrinių išpažinčių ar jau nusibodusios socialinės-patriotinės patetikos.

Dekonstrucijos pradžia lietuvių literatūroje sietina su jos pasisukimu į kalbą (nuo referencijos prie imanencijos), kada modernistai Juozapas Albinas Herbačiauskas, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jurgis Savickis, literatūrai iškėlę individualistinės problematikos ir estetinio nesuinteresuotumo tikslus, ano meto spaudoje buvo įvardyti kaip „literatūros krizės“ reiškiny. Tačiau ryškiausiai dekonstrukcinė savimonė, kaip rašymo galios ir negalios paradoksalumo išraiška, atsiskleidė literatūroje po Nepriklausomybės paskelbimo.

Tomas Venclova, beje, pradėjęs dirbti Jeilio universiteto Slavistikos katedroje tuo metu, kai jame savo klestėjimą išgyveno Paulio de Mano dekonstrukcijos seminaras, išgarsinęs universitetą visame pasaulyje, iš pradžių kritiškai atsiliepė apie jį kaip tipišką to paties universiteto, bet kitos katedros ir kitokios teorinės tradicijos (Jurijaus Lotmano struktūralizmo) konkurentas:

Į dekonstrukciją žiūriu kiek ironiškai, nedaug ką perskaičiau, o iš to, ką skaičiau, nedaug ką supratau. Man tai panašu į parodiją, kartais net į akių dūmimą. Gal esu neteisis. [...] Mūsų fakultete niekas dekonstrukcijos nemėgsta, pasakysiu daugiau – kai Paulis de Manas buvo demaskuotas kaip kriptofašistas, fakultetui tai buvo tikra šventė – pagaliau išaiškėjo, kur slypi šaknys...

Gal pajutęs, kad tokia pašaipa pernelyg nekorektiška, pridūrė:

Žinoma, juokauju, o kiek mažiau juokaudamas kritiškai pasakysiu, jog dekonstruktyvizme įžvelgiu sąsają su primityviu marksizmu ir primityviu freudizmu. (Venclova, 2000, 112)

² Žr. Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: Priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006; Nietzsche ir postmodernizmas, 2007; Jūratė Baranova, „Ar Jacques Derrida transcendentalinis filosofas? Trys interpretacijos“, *Problemos*, 2001, t. 60, p. 32–38.

Man įdomiausia, kad net toks kritiškas dekonstrukcijos vertintojas, praėjus daugiau laiko, kitai pašnekovei netikėtai dekonstrukciškai apibūdino savo paties rašymo pagrindą kaip dvi-gubą ir paradoksalų kalbos judesį tarp tiesos ir melo („Kalba, ir ypač poezijos kalba, svyruoja ties tiesos ir netiesos riba – tai žavi ir kelia iššūkį“), jį susiedamas su romantikų kūryba:

Šią dvilybę kalbos prigimtį aštriai jautė romantikai. Fiodoras Tiutčevas, vienas geriausių rusų poetų po Puškino, kaip žinome, rašė „Išsakyta mintis yra melas“; vis dėlto jis nesiliovė rašyti, nors, kaip teigia šis posakis, tai beprasmiška pagal apibrėžimą. (Venclova, 2017, 291)

Su poetu kalbėjusiai Ellen Hinsey liko tik apibendrinti, dar labiau pabrėžiant Venclovos poetinės kalbos paradoksalumą:

Tačiau kalbos kaip išteklio galia yra paradoksali. Viena vertus, kaip nusakėme eilėraštyje „Sutema pasitiko šalčiu...“, tai viena iš esminių mūsų gelbėjimosi formų („Ačiū dievui, dar esti žodynas“). Bet mūsų anksčiau aptartoje vilanelėje („Sustok, sustok. Suyra sakinys...“) ji taip pat yra klystanti, amžinai pažeidžiama... (Hinsey, 2017, 291)

Dar dekonstruktyviau savo rašymą yra apibūdinęs intelektualiosios prozos kūrėjas Ričardas Gavelis:

Bet kuriame romane, jeigu jis pretenduoja būti meno kūrinys, tikrovė virsta vienokia ar kitokia metafora. Tai tokia gudrybė, filosofinė tautologija. Kūrybą sutapatinant su metafora, reikia aiškintis, kas yra toji metafora. O metafora yra tas dalykas, kurio pagalba kuriama. [...] Be abejo, pasaulis, kuris juodais ženkliais suformuotas ant balto popieriaus, nei per nago juodymą negali būti tapatus tikrovei. Tai yra kažkas absoliučiai kita. Kiek man Dievas su tėvu suteikė galimybių, stengiuosi kurti būtent tą keistą popierinį pasaulį. Tačiau tokį, kuris būtų įtaigus ir, jeigu įmanoma, įdomus kitiems. Tačiau tas pasaulis yra absoliuti fikcija nuo pradžios iki galo, nuo pirmos raidės iki paskutinės. Kitaip sakant, fikcija kvadratu, visiškai prasimanymas.³

Tokiu postmoderniu stiliumi, įsiūbuotu tarp referencijos, politinio grotesko, niūrios tikrovės atkūrimo iki imanencijos, absoliutaus metaforiškumo ir kalbos fikciškumo išpa-žinimo, Gavelis parašė romanų ciklą apie Vilnių ir kitas novelių knygas. Posovietinėje Gavelio prozoje dekonstrukcijos samprata išnyra dar aiškesniu, bet ir ironiškesniu, viso pasaulio kataklizmą pranašaujančiu pavidalu:

O dar jis buvo didysis pasaulio struktūros naikintojas. Nors gal veikiau perdarytojas: jam anaipatol nerūpėjo ką nors sunaikinti – jis tik troško viską savaip permontuoti. Jis tiesiog vis perdėdinėjo mūsų pasaulį šiaip ir anaip – tarsi vaikai žaislines kaladėles. Žaidė nepaliojama „Lego“ be pradžios ir be pabaigos. Mano pirmasis tėvas buvo dekonstruktyvistas – tik dekonstravo ne kažį kieno parašytus niekingus tekstus, o visą Viešpaties sutvertą pasaulį. Rungėsi su Viešpačiu grynai konstruktyvine, o ne estetinė prasme.⁴

³ Ramūnas Gerbutavičius, „Šviesaus atminimo R. Gavelis prieš 20 metų nesikuklino: „Vilniaus pokeris – galinga knyga“, *lrytas.lt*, 2019-12-05, nuoroda internete: <https://www.lrytas.lt/kultura/literatura/2019/11/21/news/sviesaus-atminimo-r-gavelis-pries-20-metu-nesikuklino-vilniaus-pokeris-galinga-knyga--12646850> (žiūrėta 2020-02-15).

⁴ Ričardas Gavelis, *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, Vilnius: Tyto alba, p. 31. Ši citata suskamba labai panašia intonacija kaip ir Nietzsche's moto apie nihilizmą, baisiausią svečią iš visų, jau stovintį prie pat mūsų namų durų, kuriuo pradeda knyga *Valia viešpatauti (Wille zur Macht)*.

Literatūrinės kalbos perkūrimo (dekonstravimo) palyginimas su pasaulio naikinimu ar naika turi tiesos. Derrida ne kartą kalbėjo apie ateities nežinią ir pavojus, nors labiau linko dekonstrukciją lyginti su Nietzsche's linksmo šokio metafora, o ne su Jeano-Jacques'o Rousseau nostalgija praeičiai.

Prie dekonstrukcinės ir postmodernios nuostatos priartėja Rolandas Rastauskas, kai romaną apibūdina kaip šizofrenišką literatūros žanrą: „Tai šizofreniška literatūros rūšis. Geriausiu atveju įmanoma sukurti romaną apie romano rašymą – t. y. apie tai, kaip neįmanoma parašyti romano.“ (Rastauskas, 2004, 177). Vidas Morkūnas, iš esmės apie kūrybą mąstantis pozityviai (metafiziškai), prieina ir prie dekonstrukcinių išvadų:

[V]iltis praurbinti skylutę šioje ar kokioje kitoje paslapyje varo menininką į priekį. [...] Pirminės tikrovės atkurti jokiomis meninėmis priemonėmis, manau, neįmanoma. O rašytojo amatas yra mistifikuoti, iš paprasčiausių kaladėlių pastatyti gyvą pasaulį. Arba mirusį, bet tokį, kuriame atsidūręs skaitytojas jaustų, kad anksčiau čia būta gyvybės. Gal todėl taip mėgstu kiną – mistifikacijos kvintesenciją. [...] Kad ir mes bent tūkstantąją dalimi būtume tokie apgavikai.⁵

Cituoju tik kelias dekonstrukcijai artimas kelių atsitiktinai pasirinktų rašytojų mintis apie rašymą. Bet jas palydi dar iškalbingesnė jų kūryba, kuri galėtų būti atskiras įdomaus tyrimo objektas ir jau yra juo tapusi: Jurgio Kunčino ir Herkaus Kunčiaus proza, Alfonso Andriuškevičiaus, Gintaro Beresnevičiaus, Sigito Gedos, Sigito Parulskio, Giedros Radvilavičiūtės romanai *Siužetą siūlau nušauti* (2006), Rolando Rastausko ir Remigijaus Treigio knyga *Berlinalijos* (2008), Andriaus Jakučiūno apsakymų knyga *Lalagė* (2011), Mariaus Ivaškevičiaus romanai *Žali* (2002), Valdo Papiervio *Eiti* (2010) ir kiti romanai apie pasaulio grožį, nesuprantamumą ir naiką, Kęstučio Navako knygos *Vyno kopija* (2016), *Privatus gyvulėlių gyvenimas*, Gedos dienoraščių knygos, Gyčio Norvydo, Beno Januševičiaus, Vaivos Rykštaitės ir kitų poezija. Dekonstrucijos teorijų kritiškumas totalitarizuojantiems „didiesiems pasakojimams“, nutrinantiems visus prieštaravimus ir nuvedantiems prie norimų išvadų, tapo didžiausiu postmodernistinės literatūros stimulu. Postmodernistinė literatūra prasidėjo nuo ekscentriškų pasakojimų ir veikėjų, labiau suproblemindama vartojamas sąvokas nei jas išaiškindama. Visus postmodernizmo tekstus „užgulęs“ vienas svarbiausias ir daugiausiai nerimo keliantis klausimas: ar galime pažinti žmogaus pasaulį ir kaip jį pažįstame? Derrida atrodė, kad sąžiningiausiai į tai atsakyti gali grožinė literatūra.

Dekonstrucijos recepcija lietuvių literatūros moksle ir kritikoje

Gal ir visai nenuostabu, kad dekonstrukcinės literatūros kritikos pradžioje matome intelektualiosios poezijos ir eseistikos rašytoją Eugenijų Ališanką, žengiantį žingsnį iš kūrybos į jos interpretavimo sritį. Straipsnyje „Tylos problema šiuolaikinėje kultūroje“

⁵ Vidas Morkūnas, „Iš absurdo geriau pasijuokti“ [pokalbis su Virginija Cibarauske], *Literatūra ir menas*, 2019-10-27, Nr. 17 (3688), nuoroda internete: <https://literaturairmenas.lt/literatura/vidas-morkunas-is-absurdo-geriau-pasijuokti> (žiūrėta 2020-02-15).

(*Miestelėnai*, 1999) ir knygoje *Dioniso sugrįžimas: Chtoniškumas, postmodernizmas, tyla* (2001) jis daug dėmesio skyrė dekonstrukcinio rašymo problemoms, pabrėžė, kad kvalifikuota postmodernistinės kūrybos analizė neįmanoma be dekonstrukcinės savimoneės ir žodyno. Ališanka ėmėsi polemizuoti su posovietinės kultūros inercija ir uždarmumu, dėl kurio sudėtingas postmodernizmo reiškinyms imtas lengva ranka nurašinėti vien kaip žalinga nihilistinės kultūros apraiška ar jos snobiškas pamėgdžiojimas. Jis aptarė svarbiausius klausimus, kuriuos Derrida išskėlė kalbos filosofijai, struktūralistinei kalbotyrai ir antropologijai, kritikuodamas pozityvistinį teoretikų požiūrį į kalbą ir teigdamas, kad visuose mūsų tekstuose esti nepasakomas ir neaprašomas jų prasmės pagrindas. Po to, kai Tzvetanas Todorovas literatūros ėjimą už kalbos pavadino jos savižudybe, o Rolandas Barthes'as, priešingai, savižudybe pavadino jos izoliaciją žodžių dykumoje, literatūrinei kalbai liko viena galimybė – apdainuoti neišvengiamą savo mirtį. Aptaręs tokią postmodernią kalbos mirties prognozę, Ališanka ją susiejo su tuo, ką Ihabas Hassanas pavadino radikalia ironija, skirta tam, kas kalba nepasakoma, ir kurios esama Kafkos, Thomo Manno ir kitų jiems artimų rašytojų kūryboje. Postmodernistinį gedėjimą mirusios kalbos jis taip pat iliustravo cituodamas Samuelio Becketto Bevardžio paradoksalią frazę: „Aš kalbėsiu apie save, kai daugiau nebekalbėsiu.“ Logocentrinę literatūrą, įgijusią įvairius žanrinius pavidalus, bet sukurtą, kaip aiškina psichoanalitikai, slopinant pasąmoninius impulsus, postmodernūs rašytojai dekonstruoja pakeisdami antiromanu, antiliteratūrą, paraliteratūrą, antikritiką, pasisukusiomis prieš tradiciją ir atsiskiusiomis bet kokių aiškesnių žanrinių nuorodų. Kaip pažymėjo Ališanka, dekonstruojantis rašymas – galima pridurti, ir skaitymas – praktikuoja skirtingiausių rašymų kombinacijas: metalingvistiką, (neo)romantinę, siurrealistinę ar absurdo vaizduotę, deformacijos, disonansų, dviprasmių ir ironijos, paradoksų ir parabolės, alegorijos ir simbolių poetiką, kurias derina su neutraliu dokumentiniu stiliumi. Literatūros fabulą kuriantis veiksmas sustabdomas kitu jam priešingu „vidiniu“ kalbos veiksmu, savaip užkabinančiu skaitytoją, sužadinančiu autobiografinį permąstymo veiksma ir taip giliau jį paveikiančiu. Pastanga išsilaisvinti iš kalbėjimo ir rašymo įpročių bei klišių postmodernioje literatūroje įgijo pačių įvairiausių žaidimo pavidalų. Rašymo dekonstruktyvumą Ališanka parodė cituodamas Sigitą Gedos ir Aido Marčėno poeziją. Taigi dekonstrukcija Ališankos, kaip ir Baranovos, Algio Kalėdos ir kitų kritikų, pirmiausia buvo perimta ir apmąstyta kaip svarbiausia postmodernios literatūros ir kultūros dalis.

Literatūrologijoje dekonstrukcija susidomėjo ir ją aptarinėti pradėjo Birutė Meržvinskaitė, Manfredas Žvirgždas, Asija Kovtun, Algis Kalėda ir ypač jaunesnės kartos filologės Inga Bartkuvienė, Jūratė Radavičiūtė, Jūratė Čerškutė, Mindaugas Grigaitis ir kt. Irinos Melnikovos išpopuliarinta intertekstualumo teorija *Intertekstualumas: Teorija ir praktika* (2014) ir tam tikrų kūrinių interpretacijos taip pat turi neišvengiamo sąlyčio su dekonstrukcija, kaip ir daugelio literatūrologų atliekami literatūros postkolonializmo ir feminizmo tyrimai. Nors lietuvių literatūrologijoje dekonstrukcijos recepcija nėra įgijusi tokio platumo ir organizuoto masto kaip filosofijoje, kol kas nebuvo surengta nė vienos jai skirtos konferencijos ir neišleista nė vieno teminio leidinio, nes daugiausia dirbta pavieniui ir įgytos žinios labiau pritaikytos edukaciniams tikslams. Vis dėlto per tris Nepriklausomybės

dešimtmečius lietuvių literatūros dekonstrukcinės kritikos tema parašyta nemažai darbų, remiantis kuriais galima išskirti tris susiformavusias tendencijas.

Pirmoji tendencija – bendrųjų teorinių konceptų aiškinimasis ir pritaikymas literatūrologijos kontekste. Birutės Meržvinskaitės straipsniai „Raštas kaip scena Jacques’o Derrida dekonstrukcijoje“ (Meržvinskaitė, 2004, 16–23) ir „Autobiografija kaip skaitymo ir supratimo figūra Paulio de Mano dekonstrukcijoje“ (Meržvinskaitė, 2008, 74–81), Asijos Kovtun „Rašyba J. Derrida dekonstrukcijos strategijoje“ (Kovtun, 2005, 13–22), Manfredo Žvirgždo „Dekonstrucijos samprata ir ją apibrėžiančios kategorijos Jacques’o Derrida straipsniuose“ (Žvirgždas, 2002, 103–110), Mindaugo Grigaičio „Jacques’o Derrida dekonstrukcija: teoriniai postulatai ir taikymo galimybės“ ir du Aušros Jurgutienės darbai apie dekonstrukciją (Jurgutienė, 2003 ir Jurgutienė, 2006, 204–236).

Iš jų atidžiau dirstelėsime į du Vilniaus universiteto docentės Meržvinskaitės straipsnius. Straipsnis „Raštas kaip scena Jacques’o Derrida dekonstrukcijoje“ skirtas rašto scenos metaforai, kuri naudojama Derrida knygoje *Apie gramatologiją* ir esė „Freudas ir rašto scena“, įdėtoje į knygą *Raštas ir skirtis*. Meržvinskaitė pabrėžia, kad Derrida rašto koncepcijai buvo svarbi ne tik Platono dialoge *Faidras* pateikta rašto kritika, bet ir Freudo psichoanalitinis sapnų aiškinimas, suponuojantis „požiūrį į nesąmonybę kaip į vieną minties ir rašto proceso dalių“ (Meržvinskaitė 2004, 21). Derrida domino Freudo sapnavimo palyginimas su vaidinimu scenoje, o sapnų aiškinimas – su egiptiečių hieroglifų iššifravimu, bet jis kritikavo pernelyg racionalistinį ir nedviprasmišką sapnų simbolikos psichoanalitinį aiškinimą. Pagal Derrida, archirašte ir rašte esančios nesąmonybės neįmanoma suprasti, tik aiškintis, kokiais būdais (reikšmės perkėlimo, išsisklaidymo, sutirštinimo, kontekstualizavimo ir kt.) ji veikia, naikindama jame aiškų klasikinį subjektą kaip reikšmės šaltinį. Rašto scenoje, „užtemus“ subjektui (lyriniam herojui, visažiniam pasakotojui), nušvinta paties žodžio spindesys, kurį sukuria įvairiausių galių (kalbos ir būties, sąmonės ir nesąmonybės, malonumo ir realybės principų, referencijos ir imanencijos, signifikato ir signifikanto) konfliktai ar dramos, žaismas ar pokštai, skirti nežinomam skaitytojui. Raštas – tai nuolatinis reikšmių skirtumų žaismas, veikiantis *différance* principu „neatskiriama ir nesuliejama“ ir neturintis jokio tvirtesnio prasmės pagrindo. Bet tik tokioje prieblandoje skendinčioje rašto scenoje vyksta tai, ką Derrida vadina „pasaulio žaidimu“. Štai kodėl raštas traukia žmogų nuolat prie jo pasilenkti ir jam nusilenkti.

Straipsnį „Autobiografija kaip skaitymo ir supratimo figūra Paulio de Mano dekonstrukcijoje“ Meržvinskaitė pradeda nuo kelių bendresnių teorinių klausimų, remdamasi Jonathano Cullerio knyga *Apie dekonstrukciją: Teorija ir kritika po struktūralizmo (On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism, 1982)* ir parodydama, kokius klaidžiojimus kalbos labirintais pademonstravo J. Hillisas Milleris straipsnyje „Kritikas kaip šeimininkas“. Antra straipsnio dalis skirta Paulio de Mano knygose išdėstytoms dekonstrukcijos idėjoms. Knygoje *Pasipriešinimas teorijai (Resistance to Theory, 1992)* jam buvo svarbiausia akcentuoti retorinę kalbos galią, kuri struktūralizme ir Greimo semiotikoje buvo pernelyg išstumta idėjos apie gramatikos ir logikos vienybę teksto tyrimuose: „Gramatika tarnauja logikai, kuri, savo ruožtu, užtikrina pasaulio pažinimą ir teksto suprantamumą.“ (Meržvinskaitė, 2008, 76). De Mano aptartas retorinis skaitymas dekonstruoja jų

integralumą ir parodo kalbos vaizdingumo, prasmų perkėlimo, dauginimo ir neaiškumo atvejus. Anot de Mano, tikrasis kalbos vaizdas atsiveria tik tada, kai gramatika ir logika pralaimi prieš retoriką. O tikrasis retorinis skaitymas prasideda ne kai aprašomos įprastos kalbos meninės priemonės ir aptariamos teksto tiesioginės ar perkeltinės reikšmės, o kai „gramatikos ar kitomis kalbos priemonėmis neįmanoma nuspręsti, kuri iš dviejų reikšmių (jos gali būti visiškai nesuderinamos) svarbesnė. Retorika radikalai sustabdo logikos veiksnumą ir atveria svaiginančias referencinio klaidžiojimo galimybes“ (de Man, 1979, 11). Nuo de Mano retorinio skaitymo aiškinimo Meržvinskaitė pereina prie jo straipsnio „Autobiografija kaip kaukių žaidimas“ („Autobiography as De-Facement“, 1979). Autobiografija, romantizmo laikais suklestėjęs literatūros žanras, užima tarsi tarpinę žanrinę vietą: ir priartėja prie empirinę tikrovę ir realius faktus fiksuojančių reportažo ar kronikos, ir yra artima labiausiai nuo jų nutolusiam fiktyviajam romanui. Kad tokios žanrinės tekstų klasifikacijos nėra lengvai ir paprastai paaiškinamos, de Manas iliustruoja diskusijomis apie Marcelio Prousto romaną *Prarasto laiko beieškant*, kur susigrumia skirtingi skaitytojų požiūriai: vieni jį vertina kaip grožinę kūrybą, kiti skaito kaip autobiografiją. De Mano pateikta dekonstrukcinė autobiografijos samprata reiškia ne tai, kad gyvenimas kuria biografijas, bet kad biografiniai žanrai kuria gyvenimą. Todėl autobiografijos yra ne tiek literatūros žanras, kiek užrašomo pasaulio suvokimo būdas. Kiekvienas autoriaus pasirašytas tekstas jau yra autobiografinis, bet taip pat toks ir nėra, nes autorių paverčia tik viena kalbos figūra tarp daugelio kitų. Autobiografija geriausiai parodo teksto svyravimą, jo įtampą tarp imanentinio kalbos uždaramo ir referentinio atvirumo, tarp tekstinio ir empirinio autoriaus. Todėl joje galima rasti visko: ir teksto uždaramą sprogdinančio referentinio efekto, ir tekstinių kaukių, pakeičiančių ir neišvengiamai nutrinančių rašančiojo veidą: „Autobiografija teigia vardą ir veidą, tačiau dėl kalbos tropologijos veidas virsta kaukėmis, o tikrinis vardas atsiskiria nuo juo vadinamo asmens.“ (Meržvinskaitė, 2008, 81). Tokiu apibendrinimu Meržvinskaitė baigia dekonstrukcinį de Mano autobiografijos interpretavimą. Netiesiogiai jos straipsnio išvados polemizuoja su Baranovos patyriminės eseistikos samprata ir jos nepakankamai įvertintu rašymo teatrališkumu ir vidiniu konfliktiškumu. Kiek patirtinis rašymas šiuolaikinėje literatūroje įteigiamas ir suvaidinamas kaip patirtinis? Kaip unikaliai kiekviename tekste komplikuojama ir naikinama rašančiojo tapatybė, susidūrus geismui būti su savisaugos instinktu ir kalbos kitoniškumu? Taigi jau turime nemažai vertingų straipsnių, kuriuose aptarta daugelis svarbių dekonstrukcinio skaitymo nuostatų, leidžiančių naujai ir problemiščiau pažvelgti į šiuolaikinę literatūrą.

Reikia pažymėti ir tai, kad daugelio literatūros kritikų dekonstrukcinių konceptų aiškinimai buvo integruojami į atskirų tekstų interpretacijas. Todėl bene populiariausia lietuvių literatūrologijoje tapo antroji tendencija – dekonstrukcinių požymių paieškos pačiuose literatūros kūriniuose. Tarp jų dominuoja postmodernistiniai tekstai, bet renkasi ne tik juos.

Kaip Vilniaus universiteto profesorius ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kolega Algis Kalėda pažymėjo straipsnyje „Kaleidoskopo (ne)žavesys, arba kaip galima dekonstrukcija, skaitant Jurgio Kunčino romaną *Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis*“ (Kalėda, 2006, 289–299), XX a. lietuvių elitiniams romanams būdinga postmodernistinė

vertybių sumaištis, pasakojimo provokatyvumas, vaizdavimo ekstravagantiškumas ir programinis eklektiškumas. Postmoderno poetikai priskyres Kunčino prozą, jis ieškojo naujų interpretavimo priemonių, kurias pasiūlė dekonstrukcija, nes tradicinės kompetencijos ir sutartys su skaitytoju, skirtos realistiniam arba lyriniam pasakojimui, jai nėra tinkamos. Anot jo, romane susiduriame su ypatingos rūšies sovietinės visuomenės pakraščių personažais – intelektualais girtuokliais ir valkatomis, sąmoningai pasirinkusiais tokį nuo totalitarinės valdžios santykinai laisvą ir kūrybiškai gyvybingą gyvenimą, bet neturinčiais jokių aiškesnių gyvenimo tikslų ir moraliai degraduojančiais. Romanas rašomas kaip vieno iš tokių personažų gaivalingas (patirtinis) išsipasakojimas, kurio nei sentimentaliai ironiškos manieros, nei prisiminimų, išpažinimų ir regėjimų pliūpsnių mozaikos neįmanoma tiksliai apibūdinti. Romano pasakojimui būdinga nuolatinė tikroviškumo mistifikacija, sąmoningas maišymas to, kas tikra, ir to, kas netikra. Pasirėmęs teoretikų de Mano ir Christopherio Norriso mintimis, kritikas daro išvadą, kad „skaitytojas susiduria su dekonstruoto pasaulio stichija“. Tokią išvadą praplečia ir taiko visai Kunčino prozai, teigia, kad jos raiškos būdai, naikinantys bet kokias identifikacijas ar tapatybes, yra „dekonstrukcinės prigimties“. Kalėda, kaip ir Baranova ar Meržvinskaitė, pažymi, kad Kunčino prozoje dominuojantis patirtinis pasakojimas turi daug sąsajų ir su dekonstrukcijoje akcentuotu rašymo ir skaitymo autobiografiškumu. Tačiau romano *Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis* pasakojimas suprojektuotas iš atskirų paveikslėlių, neturinčių motyvuotų saitų, todėl jo eigą gali stumdyti bet kas ir bet kaip. Kritiko jis apibūdintas kaip kaleidoskopiškas ir besiužetis, o romano kalba – kaip nerišli. Pabaigoje kritikas iškelia literatūrai savitą komunikavimo geismo ir jo trikdžių klausimą. Ironiškai sutikdamas su autoriaus ironija, kad bet kokią knygą kritikas pasiruošęs paversti TL (taikomąja literatūra) jai taikydamas išmuktas klasifikacines schemas, lenteles, estetinius terminus ir tyrimo metodus, Kalėda prieina prie dekonstrukcinės išvados, kad geismas kuo atidžiau įžvelgti, kas dedasi skaitomos knygos puslapiuose arba paties skaitančiojo galvoje, yra neišvengiamai sumišęs ir su negebėjimu to padaryti, su neišvengiamu apakimo momentu.

Vytauto Didžiojo universiteto profesorė Asija Kovtun straipsniuose „Kalbos ir teksto dekonstrukcija Česlovo Milošo esė „Pakelės šunytis““ (2006) ir „Vaizduotė esė erdvėje – Česlovas Milošas ir Paulas De Manas“ (2011) tyrimams rinkosi Czesławo Miłoszo kūrinis. Aptardama de Mano teiginį, kad literatūrinė vaizduotė ir išmonė reiškiasi kalba, kuri funkcionuoja pagal kitoniškus principus negu realybė, autorė aiškina, kiek tokia mintis artima Miłoszo kūrybai. Ji pažymi, kad Miłoszo kūryboje, be išskirtinio dėmesio žmogaus individualybei ir rašymo biografiškumui (tam, kas nesikartoja ir negali būti pakartota), esama ir rašto klastos pripažinimo, reprezentacijos krizės nuojautos. Kai rašantysis pajunta krintas į neišsprendžiamų klausimų bedugnę, nes jis ir negali prasibrauti prie tikrovės tikrumo, kadangi ją transformuoja ir modeliuoja kalbinės tikrovės vizija, bet ir negali kalbos transformuotų vizijų atsisakyti, nes, anot Miłoszo, tai, kas nepasakyta, neegzistuoja. Kalba, parodydama unikaliausią tikrovės momentą, nubrėžia jam ir ribas, todėl de Manas kiekvieną tekstą vadino ambivalentišku ir apakinančiu tuo požiūriu, kad jame įtaigiai papasakota prasimanyta istorija turi šansų būti suprasta kaip tikra, o jame esantys tikri faktai – kaip prasimanyti.

Ingos Bartkuvienės disertacijos „Kalbos refleksijos Paulio Celano kūryboje“ (2011)⁶ tema toliau labai produktyviai plėtojama straipsniuose „Poezija ir kalba: Heideggeris, Derrida, Celanas“, „Kvėpavimo posūkio poetika“ (2013), „Įvykęs neįvykęs pokalbis. Paulio Celano ‚Pokalbis kalnuose‘: tarp poezijos ir filosofijos“ (2018), „Abejoti dėl laiko. Belaikiškumas vėlyvojo Paulio Celano poezijoje“ (2019) ir kt. Juose autorė nuosekliai gilinosi į Celano poezijos lūžį po jo išgyventos žmogiškumo katastrofos (Holokausto), kai ankstesnę „subjekto epochą“ su giesmių ir himnų žanrų išpaudais ėmė keisti „skurdus laiko“ dehumanizuota, kito (kalbos) galias įteisinti nihilistinė epocha su mįslingais absurdo poetikos ženklais. Celano „lūžio poezijos“ metakalbos problemoms tirti autorė pasitelkė dvi prieigas – hermeneutinę (Martino Heideggerio) ir dekonstrukcinę (Derrida, Philippe'o Lacoue-Labarthe'o, de Mano), visa tai papildydama naujausia vokiečių literatūros kritika. Jai pavyko parodyti, kokia įtampa susiformavo Celano kalboje tarp hermeneutinio siekio susitikti, kalbėtis, bendrauti (jis išsakytas iš Osipo Mandelštamo atėjusia „laiško butelyje“ metafora) ir dekonstrukcinio viso to neįmanomumo (įprasminto „kalbos grotos“ metafora). Dekonstruktiskai perfrazuojant Celaną, eilėraščiai yra pakeliui į *kitą*, bet kai priartėja, tampa tolimi, apakina. Apibūdindamas eilėraščių kaip *vienišką* ir kaip esantį *pakeliui*, poetas įteisingai komplikuoja neapibrėžtos komunikacijos sampratą, o jo poezijoje pastebėta stiprėjanti pokalbio beviltiškumo koncepcija, kalbos namų metaforą keičiant benamystės, nejaukos, lėliškumo motyvais. Celano poeziją susiejusi su Derrida tekstu *Kas yra poezija?* (Qu'est-ce que la poésie) autorė praplėtė jo poezijai būdingą „susitikimą“ palyginimą su „susižeidimu“: kiekvieną interpretaciją galima palyginti su katastrofa, po kurios telieka sužeistas tekstas ir sužeistas skaitytojas. Ir bet koks teksto ir skaitytojo susitikimas pažymėtas tik „arti“ ir „labai toli“ reikšmių ambivalencijos. Prie dekonstrukcinio rašto apibūdinimo autorė priartėja ir svarstydamas apie Celano poezijoje dominuojančio žodžio „bedugnė“ reikšmę: „Žodžiu ‚bedugnė‘ nusakoma ir stabilaus pagrindo neturinti XX a. Vakarų Europos mąstymo ir kūrybos situacija, ir dekonstrukcinis rašymo apibūdinimas. Kas kitų epochų kūrėjams galėjo būti dangus, tas vėlyvojo moderno poetui, pasisakančiam už rašymą iš savo gyvenamo laiko perspektyvos, – praraja.“⁷ Be Celano, poeziją kaip bedugnę apmąstė ir kiti rašytojai (Georgas Büchneris, Blaise'as Pascalis, Levas Šestovas, Friedrichas Hölderlinas, netiesiogiai – ir Heideggeris).

Jūratės Radavičiūtės disertacijoje „Postmodernizmo apraiškos Salman Rushdie romane ‚Vidurnakčio vaikai‘ ir ‚Gėda‘“ (Radavičiūtė, 2011) tęsiama Baranovos, Ališankos ir Kalėdos pradėta tradicija – postmodernistinius romanus aptarti remiantis dekonstrukcinėmis sampratomis. Radavičiūtė savo dekonstrukciniam skaitymui pasirinko Derrida priedo (*supplément*) koncepciją, kurią perėmė iš Barbaros Johnson, Derrida knygos *Diseminacija* (La dissémination, 1972) vertėjos į anglų kalbą: „Užuot A priešpriešinę B, mes teigiame, kad B yra pridodamas prie A ir pakeičia A. A ir B nebėra priešiniai, tačiau ir netampa

⁶ Inga Bartkuvienė, „Kalbos refleksijos Paulio Celano kūryboje“: disertacija, Kaunas: Vilniaus universitetas, 2011; Eadem, „Poezija ir kalba: Heideggeris, Derrida, Celanas“, *Respectus philologicus*, 2008, t. 13 (18), p. 61–73; Eadem, „Kvėpavimo posūkio poetika“, *Metai*, 2013, Nr. 1; Eadem, „Abejoti dėl laiko. Belaikiškumas vėlyvojo Paulio Celano poezijoje“, *Literatūra*, 2019, t. 61 (4), p. 27–43.

⁷ Inga Bartkuvienė, „Kvėpavimo posūkio poetika“, *Metai*, 2013, Nr. 1, nuoroda internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=7070> (žiūrėta 2020-04-08).

ekvivalentiškai.“ (Johnson, 2004, xiii). Jei nė vieno iš opozicinių elementų nelaikome centriniu ar dominuojančiu, jie abu gali tapti vienas kito priedais (*supplément*). Radavičiūtė taip pat atkreipė dėmesį, kad Derrida tekste „Struktūra, ženklas ir žaidimas humanitarinių mokslų diskurse“ kalbos ženkle signifikato ir signifikanto priešpriešos struktūra kaip tik ir aiškinama kaip suplementari vieno nario kitam. Priedo (*supplément*) sąvoką ji pavadino raktu į dekonstrukciją kaip tekstų interpretavimo filosofiją ir pritaikė savo pasirinktų Salmano Rushdie romanų *Vidurnakčio vaikai* ir *Gėda* skaitymui. Jos interpretacijoms buvo svarbus dar vienas Johnson teiginys, kad dekonstrukcinis teksto skaitymas nesuponuoja jo prasmės destrukcijos, atvirkščiai, šis interpretacijos būdas padeda atskleisti įvairesnį teksto daugiaprasmiškumą. Dekonstruojantis skaitytojas tekste ieško ne jo trūkumų, bet kitokių prasmų, kurių nežino nei autorius, nei pats tekstas, bet kurios jame koegzistuoja nežymių arba atidėtų priedų pavidalu, nesudarydamos hierarchinės struktūros. Naudojant šią skaitymo strategiją, visos teksto prasmės vienodai svarbios ir nė viena iš jų nėra laikoma reikšmingesne už kitas. O Derrida mintis, kad „Tekstas kalba daugiau nei vienu balsu ir ne visada vienodai aiškiai“ (Johnson, 2004, xv), jai tapo orientacine aptariant romanų *Vidurnakčio vaikai* ir *Gėda* retoriką ir daugiabalsiškumą. Svarbi bendresnė darbo išvada, kad moderniosios literatūros laikotarpiu kalbą imta laikyti autonomišku objektu, o postmodernioji literatūra ne tik tęsia metakalbines praktikas, bet ir joms pritaiko dekonstrukcinį požiūrį, pagal kurį, kalbos negalima galutinai suprasti ar paaiškinti, nes kalbos ženklas nėra stabilus junginys, bet judrus nuorodų procesas, todėl belieka jį aprašyti. Tokiu būdu labai stipriai suaktyvinamas tekstų skaitymo veiksmas ir išmonė.

Jūratės Čerškutės disertacijoje „Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje“ (2014)⁸ mėginimas atlikti monografinį ir kartu dekonstrukcinį Gavelio prozos tyrimą buvo viena iš rizikingiausių ir įdomiausių jos ypatybių. Remdamasi Derrida ir de Mano darbuose iškelta idėja, kad kiekvienoje kalboje glūdi dviejų skirtingų kalbų – loginės (struktūrinės, konstruktyvios) ir retorinės (dekonstruktyvios) – žaismas, Čerškutė susimodeliavo dekonstrukcinio skaitymo prieigą, kuri padėjo geriau atskleisti Gavelio kūrybos maištingojo intelektualizmo savastį. Ji parodė, kaip Gavelio tekstuose, greta aštrios politinės kritikos, plėtojama tradicinio prozos rašymo kritika ir dekonstruojamas linijinio pasakojimo modelis (sykiu – logocentris mąstymas apie pasaulį). Nors Čerškutės atliktame Gavelio prozos tyrime ir galima pastebėti permelyg stiprią empatinio skaitymo inerciją ir pasigesti aktyvesnės įtarumo hermeneutikos, tačiau kritinio mąstymo brandą rodo darbo pabaigoje padaryta išvada, kad paskutinis Vilniaus trilogijos romanas *Sun-tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, kaip ir visa posovietinė Gavelio proza, kurioje ankstesnis autoriaus metafizinis pasaulio skirstymas į „normalų“ ir „nenormalų“ netenka prasmės ir išsikonstruoja, gali būti perskaityta kaip ankstesnių jo tekstų parodija. Tokia išvada galėtų įgyti pagreitį jos ar kitų kritikų būsimuose darbuose. Čerškutės pasiūlytas Gavelio skaitymas novatoriškas ir tuo, kad į lietuvių prozos tyrimus pirmą kartą įtraukti Hilliso Millerio dekonstrukciniai tekstai, iš kurių kaip svarbiausias plačiau pristatytas

⁸ Jūratė Čerškutė, „Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje“: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014. Taip pat straipsniai: Jūratė Čerškutė, „Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne/kūno mieste“ [*Vilniaus pokerio* recenzija], *Metai*, 2008, Nr. 1, p. 82–89; Jūratė Čerškutė, „Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*: nuo rašiomono iki dekonstrukcinio pasakojimo“, *Colloquia*, t. 29, 2013, p. 81–100.

„Ariadnės siūlas: pasikartojimas ir pasakojimo linijškumas“ (Hillis Miller, 1976). Hillis Milleris, pasitelkęs Ariadnės mitą, metaforiškai aiškino, kad kiekvieną tekstą kritikas turėtų pamatyti ne kaip linijinį pasakojimą, vedantį tiesiai prie tikslo, o kaip Tesėjui skirtą įveikti Minotauro labirintą, tik be šanso sutikti savo gelbėtoją Ariadnę, kuri padovanotų siūlą kamuolį, leidžiantį rasti išėjimą. Prozos tekstams interpretuoti jis siūlė taikyti klaidinančio labirinto ir iš jo išvedančio siūlo simbolių žaismą (nes labirintas tėra sulaužytos linijos figūra, kurią turi atkartoti iš kamuolio vyniojamas siūlas, kad būtų rastas išėjimas). Iš jo Čerškutės Gavelio kūrybai perimtas ir plėtotas dekonstrukcinis skaitymo būdas gali suteikti galimybių adekvačiau suprasti ne tik Gavelio, bet ir kitų šiuolaikinių rašytojų intelektualios ir kaleidoskopiškos prozos ir dramos kūrinius.

Mindaugo Grigaičio tekste „Jacques'o Derrida dekonstrukcija: teoriniai postulatai ir taikymo galimybės“ analizuojama Juozo Apučio novelė „Erčia, kur gaivus vanduo“, parodoma, kaip joje kuriamos prasmų hierarchijos suyra, o rašymas apie tautos išėjimą iš kaimo į miestą atsiduria neišsprendžiamų prieštaravimų pinklėse. Grigaičio disertacijoje „Rašymo įvairovė Broniaus Radzevičiaus, Ričardo Gavelio ir Jurgio Kunčino romanuose“ (2012), nors dekonstrukcinio skaitymo strategija aktyviau neištraukiama, tačiau, diskutuojant su literatūros tradicijos kaip „besitęsiančios literatūros būties“ (Viktorija Daujotytė) ar „tautinės gynybinės sienos“ (Vytautas Kubilius) samprata, įrodinėjama, kad ji trukdo geriau suvokti pasirinktų autorių Radzevičiaus, Gavelio ir Kunčino romanų kitiškumą, ir šiuo požiūriu priartėjama prie Kalėdos pateiktos Kunčino interpretacijos. Anot autoriaus, tik Michailo Bachtino, Northropo Frye'aus, Roland'o Barthes'o ir Julios Kristevos teorinės nuostatos ir įsivestos rašymo ir transgrediencijos kategorijos leido jam taikliau aptarti pasirinktų rašytojų kūrybos savitumą.

Eglės Keturakienės tekste „Jurgio Savickio ekspresionistinė novelistika: romantizmo dekonstrukcija“ (Keturakienė, 2017, 23–35) Savickio ekspresionistinės novelistikos novatoriškumas interpretuojamas kiek kitaip – kaip rašymo, parodijuojančio ir dekonstruojančio romantinę vaizduotę, įtvirtinimas lietuvių literatūroje. Daug dėmesio skirdama bendrajai novelių charakteristikai, autorė taip pat analizuoja romantinių pasakojimų apie žmogaus sutapimą su gamtos grožiu ir apie idealizuotą meilę parodijas. Deja, dekonstrukcija čia tik šmėsteli kaip sinonimiška parodijai, abiejų sampratų sąveikai nesuteikiama platesnio teorinio konteksto. O jo neabejotinai esama, ypač ten ir tada, kai, Derrida žodžiais tariant, mechaniškai kartojama tradicija ir su ja suaugusios kalbos klišės iš rašančiojo ir skaitančiojo gali atimti sąmoningumą.

Dekonstruktiniai literatūros skaitymai paryškino postmodernios prozos, demistifikuojančios rašymo tikrumą, tautinius mitus ir kitokias tapatybes, kontūrus. Trečiajai dekonstrukcinės literatūros kritikos tendencijai būdingas saviironijos ir savikritikos sustiprėjimas, diskusija su chrestomatinėmis ir struktūralistinėmis kūrinių bei kultūrinių reiškinių interpretacijomis. Tai bene sunkiausiai ir priešiškausiai mūsų visuomenės priimta tendencija, sulaukusi daugiausiai ją smerkiančios kritikos. Tokios dekonstruojančios jėgos esama Pauliaus Subačiaus ir Nerijos Putinaitės postkolonijinėse interpretacijose, skirtose Justino Marcinkevičiaus kūrybai ir kitiems sovietmečiu ryškiausiems nacionalinio patoso kultū-

ros reiškiniams, suskaldant jų fasadinį vientisumą ir parodant dviprasmiškas reikšmes⁹. Maironio poezijos dekonstravimo esama Artūro Tereškino straipsnyje „Tautos kūnas ir kūno tauta: keletas falologizmų apie Maironio poeziją“ (Tereškinas, 2001, p. 64–79). Prie jų glaudžiasi kiti intertekstiniai, postkolonijiniai ir feministiniai alternatyviai tradiciją perinterpretuojantys kritikų darbai: Violetos Kelertienės straipsnių rinkinys *Kita vertus: Straipsniai apie lietuvių literatūrą* (2006), *Baltic Postcolonialism* (2006), Solveigos Daugirdaitės *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai* (2000), Dalios Cidzikaitės *Kitas lietuvių prozoje* (2008), Jurgos Katkuvienės straipsnis „Intertekstinė patirtis Roland’o Barthes’o „Meilės diskurso fragmentuose““ (2005), Jūratės Levinos „Tekstinių ir diskursinių ribų laužymas Johno Banville’io romane *Atėnė*“ ir kt.

Per tris Nepriklausomybės dešimtmečius lietuvių literatūros kritikoje buvo aptartos ir įveiksmintos svarbiausios dekonstrukcinės sąvokos, išmokta dekonstruojančio skaitymo, steigiančio demokratinio elgesio modelius ir laisvo dalijimosi literatūra įpročius, įtvirtintas skirtybėmis žaidžiančio teksto vaizdas, analitiškiau apmąstyti ir aptarti postmodernios literatūros tekstai, sovietmečio reiškiniai ir kai kurie literatūros klasikos kūriniai. Tačiau dekonstrukcinė kritika, komplikuojanti skaitomų tekstų retoriką, kaip kiekviena gyvenimą komplikuojanti, taigi ir apsunkinanti, veikla, nėra lengvai visuomenės priimama, dažnai lieka literatūros kritikos akademinėje ir eksperimentinėje paraštėje. Gal dėl to, gal ir dėl daugelio kitų priežasčių (per menkas avangardinės ir absurdo kūrybos sluoksnius, silpnas tapdiscipliniškumas, nepakankamas mokslo reformavimas, inertiškumas) lietuvių literatūrologijoje nesusiformavo ryškesnio ir glaudesnio dekonstrukcijos šalininkų judėjimo, kurio dalyviai pajėgtų aktyviau diskutuoti, esmingiau permąstyti savą tradiciją, užmegzti stipresnį ryšį su filosofija, aktyviau įvertinti eksperimentinius kūrybos ir jos interpretavimo atvejus, plečiant juose performatyvumo, sąmojo ir pokšto zonas¹⁰. Tačiau apibendrintai galima pasakyti, kad nors ir ne masiškai, bet vis dėlto net trimis diskurso formomis dekonstrukcija yra neatšaukiamai įėjusi į šiuolaikinę lietuvių literatūros kritiką.

Kalbant apie Derrida vertimus ir platesnę recepciją Lietuvoje, verta neužmiršti jo tradiciškai suprasto „grynojo“ originalumo ir kalbos komunikaciją įteisinusių teorijų kritikos, nes kiekvieno teksto ir „kilmė“, ir „komunikacija“ yra daug sudėtingesni dalykai, nei paprastai manoma. Tiek pats Derrida nebuvo „grynas prancūzas“, tiek ir jo postruktūralizmas nėra „grynai prancūziškas“, nes iki šiol juo dalijamasi skirtingomis kalbomis įvairiose šalyse. Todėl, vengdama įprasto esencialistinio suvokimo, į dekonstrukcijos recepciją šiame straipsnyje žiūriu kaip į aktyvų kūrybinį jos priedus (*supplément*) kuriantį veiksma, su savo šaltiniu ir sutampantį, ir nesutampantį, turintį šansų netgi tapti „originaliu“. Aptardama dekonstrukcijos recepciją Lietuvoje, labiau gilinausi ne į tai, kaip tiksliai interpretuoti vieni ar kiti originalieji tekstai, o į tai, kas ir kaip iš jos buvo perrašyta į lietuviškus tekstus ir kiek tai turi galios keisti pačią lietuvių literatūrą.

⁹ Žr: Nerija Putinaitė, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, 2015, *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004. Paulius Subačius, „Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*, 2010.

¹⁰ Todėl visai įdomiai suskamba Andriaus Patiomkino parodija „Dekonstrukcija“, *Šiaurės Atėnai*, 2014-11-11.

Literatūros sąrašas

- Ališanka, Eugenijus. 1999. Tylos problema šiuolaikinėje kultūroje. *Miestelėnai: Tyla ir postmodernioji kultūra*, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 10–39.
- Ališanka, Eugenijus. 2001. *Dioniso sugrįžimas: Chtoniškumas, postmodernizmas, tylą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Baranova, Jūratė. 2006. *Filosofija ir literatūra: Priešpriešos, paralelės, sankirtos*. Vilnius: Tyto alba.
- Baranova, Jūratė. 2007. *Nietzsche ir postmodernizmas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Baranova, Jūratė. 2001. Ar Jacques Derrida transcendentinis filosofas? Trys interpretacijos. *Problemos* 60, 32–38.
- Bartkuvienė, Inga. 2011. *Kalbos refleksijos Paulio Celano kūryboje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vilniaus universitetas.
- Bartkuvienė, Inga. 2008. Poezija ir kalba: Heideggeris, Derrida, Celanas. *Respectus philologicus* 13(18), 61–73.
- Bartkuvienė, Inga. 2013. Kvėpavimo posūkių poetika. *Metai* (1).
- Bartkuvienė, Inga. 2019. Abejoti dėl laiko. Belaikiškumas vėlyvojo Paulio Celano poezijoje. *Literatūra* 61(4), 27–43.
- Čerškutė, Jūratė. 2014. *Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Čerškutė, Jūratė. 2008. Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne/kūno mieste [*Vilniaus pokerio* recenzija]. *Metai* (1), 82–89.
- Čerškutė, Jūratė. 2013. Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*: nuo rašiomono iki dekonstrukcinio pasakojimo. *Colloquia* 29, 81–100.
- Daujotytė, Viktorija. 2007. *Lietuvių literatūros kritika*: akademinio kurso paskaitos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Hillis Miller, Joseph. 1976. Ariadne's Thread: Repetition and the Narrative Line. *Critical Inquiry* 3(1), 57–77. <https://doi.org/10.1086/447874>
- Johnson, Barbara. 2004. Translator's introduction. In Jacques Derrida. *Dissemination*. Translated by Barbara Johnson. The University of Chicago Press, xiii.
- Jurgutienė, Aušra. 2003. *Dekonstrucija*: mokymo priemonė literatūros teorijų kursui. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Jurgutienė, Aušra. 2006. Dekonstrucija. *XX amžiaus literatūros teorijos*: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams. Aušra Jurgutienė, sud. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 204–236.
- Kalėda, Algis. 2006. Kaleidoskopo (ne)žavesys, arba kaip galima dekonstrukcija, skaitant Jurgio Kunčino romaną *Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis*. *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*. Aušra Jurgutienė, sud. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 289–299.
- Kardelis, Naglis. 2008. Kelionė į gramatologijos labirintą su Ariadnės siūlų kamuoliu (Jacques Derrida *Apie gramatologiją*). *Athena: Filosofijos studijos* (4), 251–256.
- Keršytė, Nijolė. 2006. Santykio su kitu negalimybė J. Derrida dekonstrukcionizme. *Logos* 47, 109–119.
- Keršytė, Nijolė. 2008. Kitas Tame Pačiame ar priešais Tą Patį (J. Derrida ir E. Levinas). *Athena: Filosofijos studijos* (4), 62–104.
- Keturakienė, Eglė. 2017. *XX amžiaus modernios lietuvių novelės skaitymai: Teksto interpretavimo linkmės*: mokomoji knyga. Kaunas: Vilniaus universitetas. 23–35.
- Kovtun, Asija. 2005. Rašyba J. Derrida dekonstrukcijos strategijoje. *Tekstai ir kontekstai: Kalbos judesys*. Kaunas [i. e. Vilnius]: Vilniaus universiteto leidykla. 13–22.
- Levina, Jūratė. 2018. Apie kūniškąsias kalbos ištakas: Derrida kalba su Joyce'u. *Athena: Filosofijos studijos* (13), 57–66.
- Kutraitė, Zita, red. 2000. *Manau, kad...: Pokalbiai su Tomu Venclova*. Vilnius: Baltos lankos.
- de Man, Paul. 1979. *Allegories of Reading: Figural Language of Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*. New Haven: Yale University Press.
- Meržvinskaitė, Birutė. 2004. Raštas kaip scena Jacques'o Derrida dekonstrukcijoje. *Literatūra* 46(5), 16–23.

- Meržvinskaitė, Birutė. 2008. Autobiografija kaip skaitymo ir supratimo figūra Paulio de Mano dekonstrukcijoje. *Literatūra* 50(2), 74–81.
- Putinaitė, Nerija. 2019. *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Putinaitė, Nerija. 2015. *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Putinaitė, Nerija. 2004. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai.
- Radavičiūtė, Jūratė. 2011. Postmodernism in Salman Rushdie's novels *Midnight's Children* and *Shame*. Doctoral dissertation. Vilnius: Vilnius University.
- Rastauskas, Rolandas. 2004. *Kitas pasaulis*. Vilnius: Apostrofa.
- Rubavičius, Vytautas. 2003. *Postmodernus diskursas: Filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Subačius, Paulius. 2010. Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje. *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*. Aušra Jurgutienė, sud. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 370–388.
- Tereškinas, Artūras. 2001. *Kūno žymės: Seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos. 64–79.
- Venclova, Tomas. 2017. *Nelyginant šiaurė magnetą: Pašnekesiai su Ellen Hinsey*. Laimantas Jonušys, vert. Vilnius: Apostrofa.
- Žukauskaitė, Audronė. 2001. *Anapus signifikanto principo: Dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai.
- Žvirgždas, Manfredas. 2002. Dekonstrucijos samprata ir ją apibrėžiančios kategorijos Jacques'o Derrida straipsniuose. *Žmogus ir žodis* (2), 103–110.